

Érthetetlen vers?

Egyre több a vers, a költők száma napról napra nő; ezzel a helyzettel kritikusnak, költőnek egyaránt szembe kell néznie, következményei ugyanis nyilván az olvasók, a közönség magatartásán is lemérhetők. Irodalmi és szakfolyóiratok mindegyre foglalkoznak e kérdésekkel, a költészet változásaival, költő és olvasó viszonyával — ankétok, kerekasztal-beszélgetések, riportok, vallomások, tanulmányok jelennek meg külföldi és hazai lapokban. Néhány évvel ezelőtt az *Utunk* vállalkozott a költészetéről folyó vita közlésére, nemrég a *Viața românească*, a *Secolul 20* és a *Steaua* hasábjain találkozhattunk hasonló kérdésekkel. Az *Élet és Irodalom* négy és fél hónapon át bocsátotta kritikuskok és költők rendelkezésére kritikai oldalait. A vitát kiváltó cikk Julow Viktor tollából került ki, *Lira és érthetőség* címmel. A cikk szerzője, az 1973-as Csokonai-évfordulót felhasználva, szembeállította Csokonait, a Mestert és a mai fiatal költőket. Elveivel, állításai-val több költő és irodalomkritikus nem volt egy véleményen, s rövidebb-hosszabb időn belül sokan választottak cikkére.

Julow szerint „...mindinkább elárasztják alírát a szabadon asszociáló szabadversek. Pillanatnyi, többnyire egészen személyes tudatállapotról adnak hírt, vajmi kevés eséllyel arra, hogy az olvasó tudatállapotával találkozzanak.“ A halandzszeveszélyt Szerdahelyi István is elismeri, viszont hasznosnak, sőt szükségesnek ítéli a szabad asszociációkat, ha harmonikusan és szervesen illeszkednek egy költemény egészébe. Ugyanakkor vannak versek, melyekből teljes egészében hiányzanak a szabad asszociációk, s mégis rosszak, sőt egyik-másik érthetelenné válik, megszűnik versek lenni, elveszti alkotás-jellegét. Ugyanis — és ezt ismét Julow mondja — „...a poeta ne... zűrzavarral feleljen a zűrzavarra, s így tovább növelje azt, hanem kísérelje meg a rendtevést, önmagában: hátha a belső rendből kisugárzik valami a világra is“. Ehhez a felfogáshoz viszont hozzátéhető (Szerdahelyi is ezt vallja): ha a világban káosz van, ez szükségszerűen a versekben is megmutatkozik, hiszen a valóság művészi megragadásának a lényege a jelen alapvető vonásait visszavetíteni; de mihelyt ez a tükrözés mechanikus és merev, a mű értéktelenné, semmivé válik. Itt azonban egy kísérletről van szó, a költők megpróbálják az ezerarcú valóságot összegezve, sűrítve bemutatni, szintézisét nyújtani, tehát a jó versekben nem zűrzavarral, hanem szintézis-kísérlettel találkozunk.

Az egyre több szabadvers is bizalmatlanságot ébreszt. Panaszolják, hogy elapadt a forma, egyre kisebb a rím, a ritmus és a központosítás szerepe, mint mércék megszűntek. Csakhogy a szabadversnél a hangsúly a jelentés, esetleg jelentéseken van, a „tartalom“ is a vers belső lüktetésének szolgálatában áll. A költészetnek minden forma egyfajta lehetőség az üzenetközvetítésre. A művészek természetesen minden eszközt megragadnak, hogy kifejezhessék önmagukat; sokkolják az olvasót, a költészet sarkvidékére kalauzolják, vagy — akár képversekkel — a fantáziáját mozgatják meg. A költőt több helyen és más-más időpontban ért hatások, melyek a történés pillanatában egymástól elszigeteltek, távoliak voltak, a versben egy képben összegeződhetnek. A költészeti tér és idő más, mint a valóságé.

Kellenek tehát az új „eszközök“, az új hatástényezők. Ilyen a befejezetlen vers; ahogy Nemes Nagy Ágnes írja, századunk költészete „az elharapott költői nyelv költészete“. A század sietéséhez alkalmazkodnia kell a művészetnek is. A nyitott verstípus, az „elharapott végű“ vers utolsó „szótagjait“ az olvasónak kell kiejtenie, hozzátoldania a vershez. Látható tehát, hogy megváltozott az információközlés és befogásmódja, s a befogadó rugalmasságán múlik az érthetőség. A feladat: minél hamarabb, minél gyorsabban átállni a költő hullám-hosszára.

A rohanó idővel versenyt futva, egyesek kihasználják a lehetőséget, a játék, a kordivat utánzásának a lehetőségét, az új eszközöket gyakran használják kö-

zépszerű vagy éppen gyenge alkotásokban. Mindez nyilván az irodalom hitelét csökkenti. Másrészt egyre hosszabbodnak a versek. Ez veszélyeket hordoz magában, ugyanis a hosszabbodó forma maga után vonhatja a mondanivaló zavarosságát, hígulását; a mű befogadójának versélménye időben egyre megoszthatatlannabbá válik. E két utóbbi jelenség a fő oka az általános vélemény kialakulásának, hogy az író—olvasó közötti távolság egyre nagyobb.

Különböző költészeti viták során azonban mindegyre kitűnik, hogy ez a „konfliktus” mindig is létezett író és olvasó között, az új csupán az, hogy a távolság nagyobb, a „szakadék” mélyebb a megszokottnál. A mai líra sem egészes, az „érthetlenség” vádját is konkrétan kell elemezni. És még egy alapvető szempont: „Az igazi művészet... nem szolgál, hanem teremt, s ha úgy tesz, nem igényt szolgál, hanem igényt teremt” (Veress Miklós). Az olyan művek, amelyek csak kielégítik az olvasót, de nem hordanak magukban semmi újat, nem számíthatnak elismerésre, hiszen az olvasók is — amint Valéry mondja — „védik... szellemi becsületüket”. S ma megváltozott az olvasók szerepe. A megváltozott költészet, melynek régi kereteit a kor törte szét, s új keretei mármár a végtelenebe távolodnak, nehéz megérteni. Majdnem mindenik vers egy-egy ajánlat az új kifejezésére, hagyományos módon tehát nem is lehet értékelni. A befogadónak másképpen kell közelednie a műhöz, meg kell találnia a megértés kulcsát. A művészetnek tehát a mai igazi olvasó a legkevésbé sem passzív élvezője, de aktív részese.

Aggasztó jelenség ugyanakkor, hogy egyre több a közepes és gyenge, úgynevezett „placebo-vers” (a mindenre-jó-vers) — a jó költemények rovására. A placebo a képzelt betegek gyógyszerére. Mindent (illetve semmit sem) gyógyít. Csak látszat. Ilyen a placebo-vers is, a legváltozatosabb módon lehet értelmezni, úgy tűnik, a legigazibb, holott valójában semmit sem ér.

Feladatunk: számolni e jelenségekkel. Félelemre persze nincs ok, a költészet általában nem érthetetlen, a költők és az olvasók közötti fal pedig, „amely mindig volt, van és lesz” (Nemes Nagy Ágnes), „az éppen soron következő jövő-szeletben összeomlik”, a közpszerű költőket maga alá temetve.

L. F.

A VEGYIPAR SZEREPE TÁRSADALMUNKBAN (Era socialistă, 1974. 18.)

Mihail Florescu vegyipari miniszter a vegyipar jelentőségét tárgyalja cikkében. A bevezetőben ismerteti a vegyészet szerepét az emberiség történetében. Megállapítja, hogy az elmúlt századok folyamán a vegyészet nagyban hozzájárult a tudomány fejlődéséhez és a társadalmi haladáshoz. Az ipar mai színvonalán viszont már elképzelhetetlen bármilyen hatékony technológiai folyamat az anyag strukturális változásainak alapos tudományos ismerete nélkül.

A vegyészet lehetővé tette új, értékes termékek előállítását mind az ipar, mind a fogyasztás számára. Lehetőségei e téren szinte felmérhetetlenek. Megszabadulva az empirizmus béklyóitól, a kémia nagyban hozzájárult a világról alkotott dialektikus materialista felfogás kialakításához is.

A vegyészet társadalmi szerepének rendkívüli fontossága nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a nem helyettesíthető vegyi termékek az ipari össztermelés 12 százalékát képviselik, az előállított új termékek pedig nagy mér-

tékben befolyásolják mindennapi életünket.

Az elmúlt negyedszázadban országunk vegyipara évi 22 százalékos átlaggal növekedett. Ennek megfelelően a vegyi termékek export—import aránya is változott. 1965-ig kivitelünk a behozatalnak csak 23—30 százaléka volt, 1972-ben már 152 százalékkal túlhaladta.

Az RKP XI. kongresszusának irányelvei a vegyipar további megfelelő arányú fejlesztéséről gondoskodnak. Ez a folyamat fokozottan növelni fogja a vegyészet szerepét társadalmunk gazdasági, anyagi és szellemi életében.

A vegyipar sajátosságai közé tartozik, hogy termékeinek csak egyötöde kerül közvetlen fogyasztásra. A rendelkezésre álló adatok szerint a világon előállított kétmillió vegyi termékből több mint 60 százalék valamelyik feldolgozó ipar számára készül. A vegyi termékek nagyfogyasztói a fejlett iparral rendelkező államok. Vegyiparunk termelésének 41,2 százaléka nyersanyagként vagy félkész áruként más termelési ágakat szolgál, 21,2 százalékot maga használ el további feldolgozásra, és csak 14,1 százalékot juttat a közvetlen fogyasztóhoz. A saját számára gyártott 21,2 százalék világviszonylatban is jelentős arány, ami szo-

cialista államunk iparosítási politikájának eredménye.

A vegyipar az 1976—1980-as tervévek-re előirányzott iparfejlesztés jelentős tényezője. Bővülni fog a műanyagfelhasználás az építőanyagiparban, a műanyagszálak pedig 50—54 százalékban fedezik majd a textilipar szükségleteit. Nagy szerepe lesz a műanyagoknak és a műguminak a szőrme-, cipő- és bőrdíszműiparban. Felépítjük az első műpapírgyárat. Bővítjük a fényképpapírok gyártását, és rátérünk a fekete és színes mozi- és televíziófilmek előállítására. Ugyancsak nagy mennyiségű műanyagot fog az elektronikai, a szerszámgép- és a járműipar felhasználni.

A többi iparág mellett a vegyipar is nagymértékben hozzájárult a valaha gyengén fejlett országrészek gazdasági és társadalmi felemelkedéséhez. Ilyen volt Arges, Bacău, Dolj, Neamț, Teleorman és Vâlcea megye. A szükséges munkaerő biztosítására 20 szakiskola, 11 mesterképző iskola, 14 ipari líceum létesült, és kifejlődött a megfelelő főiskolahálózat. Az elkövetkező években új vegyipari objektumokat építünk Botoșani, Vaslui, Szilágy, Beszterce-Naszód, Tulcea és Hargita megyében.

A vegyipar nagy szerepet játszik a világ élelmiszertermelésében. Szakvélemények szerint a műtrágyatermelés ötszörösére való növelése 2000-ig még hárommilliárd ember táplálását tenné lehetővé. Ebben az évben hazánkban hektáronként 70 kilogramm műtrágyát használtak fel az 1965. évi 29 kilogrammal szemben. Ez a mennyiség az elkövetkező öt éves terv végére 250—280 kilogrammra növekszik. Nélkülözhetetlen a vegyipar a kártevők elleni harcban és az állattenyésztésben is.

Ami a textilipar fejlődésében betöltött szerepét illeti, figyelemre méltó, hogy az elmúlt évben 115 900 tonna műszálát termelt, az 1965. évi 21 000 tonnával szemben. E teljesítmény jelentősége nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük a műfonal előnyös tulajdonságait a tartósság, a könnyű moshatóság és a szárítás szempontjából. A többi műanyagból 1973-ban az egy főre jutó termelésünk 14,6 kilogramm volt, ami 3,5-szerese az 1965-ben termelt mennyiségnek. Sok iparágban a műanyag ma már nélkülözhetetlen. Csak a fogaskereket említjük, amelynél felhasználása jelentős mennyiségű acélt szabadít fel. Nyilvánvaló azonban, hogy a szállítási eszközök, az egészségügyi berendezések ipara, a lakásépítés, valamint az elektronikai ipar sem nélkülözheti a műanyagokat.

1980-ban a termelés el fogja érni az egy főre jutó 50—60 kilogrammot, ami az európai fejlett országok színvonalának

felel meg. A vegyészeti különös jelentőségű gyógyszeriparunkban is, amely az elmúlt évtizedben nagy lépést tett előre.

A vegyészetnek nagy feladatokat kell megoldania a levegő- és vízzennyeződés kiküszöbölésére, a szemétből és hulladékokból felhasználható anyagok kivonása terén. Végül pedig elő kell segítenie az élelmiszerforrások pótlását.

DISSZONANCIA A NEVELÉSBEN

(Viitorul social, 1974. 3.)

A szociálpszichológia újabban kényelmetlen helyzetbe hozta a pedagógiát. Felül kell vizsgálnunk a nevelésről mint szociális befolyásról alkotott elképzeléseinket. Mit tekinthetünk tulajdonképpen nevelő hatásnak? Csak azt a befolyást, ami a személyiségben és annak struktúrájában tartós, lényegi változásokat idéz elő? Vagy a nevelés eredményeként könyvelhetjük el azokat a viselkedésben bekövetkező szituacionális-adaptív változásokat is, amelyek a személyiség társadalmi, szervezeti beilleszkedését szolgálják?

E kérdések tisztázása érdekében a tanulmány szerzői, M. Zlate és L. Vlăsceanu szükségesnek érzik a mai kognitív irányzatok egyik legvilágosabban megfogalmazott elméletének, a Festinger-féle disszonanciaelméletnek kritikai felülvizsgálását. Ma nincs olyan lélektani munka, amely valamilyen formában ne hivatkoznék eredményeire. Ideje már, hogy a pedagógia ne csak elfogadja a kihívást, hanem alkotó módon „szelídítse” is meg. A kognitív disszonancia elmélete (Leon Festinger, 1957) és a kongruenciaelmélet (Osgood és Tannenbaum, 1955) belső rokonsága ma már tudományos közhelynek számít. Valamennyi konzisztenciaelmélet (ez a közös nevük!) abból indul ki, hogy kognitíven összeegyeztethetetlen valamiben hinni és másként viselkedni, valamiről meggyőződni és mást mondani. Ha a viselkedés és kogníció között mégis disszonancia áll fenn, akkor az illető megpróbálja ezt mérsékelni. Legkézenfekvőbb, hogy a cselekvését változtassa meg. Ha erre már nincsen módja, akkor véleményét, meggyőződését fogja megváltoztatni. Ha egy erős dohányos a dohányzás és a tüdőrák összefüggéséről olvas, a legkönnyebben azt találja, hogy kételkedjék minden információban, mely szerint a dohányzás az egészséget veszélyeztetheti. A disszonancia-redukció egyéb módjai: 1. a dohányos rászokhat a füstszűrős cigaretákra; 2. folytathatja a cigaretázást éppúgy, ahogy eddig tette, azzal a különbséggel, hogy ezután lehetőleg nem olvas vagy nem gondolkodik erről a témáról és 3. kutathat olyan információk

után, melyek szerint sokkal valószínűbb, hogy az ember autóbalesetnek esik áldozatul, hivatkozhat arra, hogy az ő tüdeje kivételesen jó, és kicsi a valószínűsége annak, hogy ő éppen abba a 15 százaléka esne bele. Ez utóbbi esetet Festinger úgy értelmezte, hogy a személy új, kiegészítő elemeket keres a redukáláshoz.

A disszonancia nyomása akkor a legnagyobb, ha a disszonancia elemek egyformán fontosak számunkra, vonzerejük nagyjából egyforma, a „rangsorolásban” közel esnek egymáshoz. Nagyfokú disszonancia esetében az emberek döntés után a választott alternatívát vonzóbbnak minősítik, mint előtte. Akik új kocsit vásároltak, az erről a kocsiajtáról szóló információkat fokozott érdeklődéssel olvassák. Jellemző szituációtípus, amikor egy embert arra készítetnek, hogy nyilvánosan kijelentsen olyasmit, amivel a maga részéről nem ért egyet. A redukációs folyamat során ilyenkor az illető további módokat keres kijelentéseinek igazolására. Vagy bebeszéli magának, hogy jobb volt engedni a készletének, vagy fokozatosan azonosulni kezd azzal, amit a nyilvánosság előtt kijelentett. Az öngizolás jellemző tünete, amikor valaki túlságosan lelkenedezve beszél saját kijelentéseiről.

Maga Festinger is elismeri azonban, hogy elmélete nem egyetemes érvényű. A viselkedése bizonyos változásait más motivációtípussal is magyarázhatjuk, például az uralkodás vagy az autonómia szükségletével, ami teljesen kizárhatja a kognitív disszonancia lehetőségét. A disszonancia ugyanakkor párhuzamosan is felléphet más motivációkkal karöltve.

A disszonanciaelmélet ezenkívül nem számol azzal, hogy a disszonanciaredukciónak negatív mellékhatásai is lehetnek (pl. az illető elvesztheti az önbizalmát). Andrzej Malewski úgy próbálja finomítani a disszonanciaelméletet, hogy a redukciókeresés módját is mint nyitott alternatívát fogja fel, s megkülönböztet pozitív, negatív és közömbös kihatású redukációs magatartást.

Finomításra szorul az a tétel is, hogy a disszonancia minden esetben kényelmetlen, szinte elviselhetetlen a személyiség számára. A „mentális homeosztázis” azonban nem univerzális magyarázóelv, az egyensúly megőrzése nem szükség-szerű. Egyrészt azért nem, mert negatív redukció esetében a latens disszonanciát nyilván olyan pozitívumnak tekinthetjük, amely a személyiségnek az újjal szembeni nyitottságát biztosítja. Másrészt a személyiség egy bizonyos típusa „toleránsabb” az ambiguitásokkal szemben, a disszonanciával hosszú távon is képes együttállni. Egy olyan átfogó szintézis igénye jelentkezik, amelyben a konzisz-

tenciára (konszonanciára, kongruenciára, szimmetriára, egyensúlyra) törekvés mellett helyet kapna a Berlyne által jellemzett „komplexitáspreferencia” (az összetett, ellentmondásos helyzetek keresése) is.

Jelenlegi nevelésfelfogásunk is ilyen szintézis után áhítozik. A disszonanciaelméletből következik, hogy minél kisebb a személyiség magatartására nehezedő külső nyomás, annál nagyobb a belső disszonancia, annál inkább nő a magatartás megváltozásának esélye. A szerzők hipotézise szerint a nevelés csak akkor hatásos, ha a nevelői szándékról a nevelés tárgya nem vesz tudomást. A külső készletének nem szabad meghaladnia azt a bizonyos disszonanciaküszöböt, melynél a konszonáns és disszonáns elemek közül még egyik pólus sem került túlsúlyba. Ha a kényszerítő (konszonáns) elemek felülkerekednek, a nevelés tárgya nem képes a nevelés alanyaként funkcionálni. Vagy ha igen, legfeljebb úgy, hogy kivonja magát a nevelés szorításából.

ÉGHAJLAT-PROGNÓZISOK (Ambio, 1974. 3—4.)

A svéd Tudományos Akadémia ökológiai folyóirata különszámot szentel a robbanásszerű népességnövekedés és a rohamos városiasodás környezeti hatásainak. Mekkora Földünk éghajlati toleranciája? Milyen határig túri az emberi beavatkozást?

Helmut Landsberg, Lester Machta és Stephen Schneider csak óvatossággal előrebecslésre vállalkoznak. Kiindulópontjuk, hogy a Föld népessége 2015-ig megkétszereződik. Persze, a „népességnövekedés” következményeit helyi viszonylatban nagyobb valószínűséggel jósolhatjuk meg. Ha a városiasodás folyamata, a népesség városba áramlása a jelenlegi ütemben folytatódik, mindenütt az „üvegház-effektus” határozza majd meg a helyi klímát. A meteorológus a mai megalopoliszok mikroklímájából következtet a jövőre. A kő- és betonrengeteg fölött átlagosan 1—2 fok Celsiuszal melegebb a hőmérséklet. Majna-Frankfurt meteorológusai megállapították, hogy a szélsebesség a város területe fölött mintegy 40 százalékkal csökkent. A megfelelő szellőzés hiánya a hősziget-képződésnek kedvez, a város fölött megállapodó füstköddel együtt a városok energia-háztartásának egyensúlyvesztése okozza a leglátványosabb éghajlatváltozást. Szembetűnő a csapadékképződés növekedése, gyakoriabbá válik a „záporosó-zivatar”.

Milyen változásokkal számolhatunk mégis a következő néhány évtizedben?

A városiasodás éghajlati implikációi mikroklimatikus szintről mezoklimatikus szintre emelkedhetnek, a helyi éghajlatváltozások regionális szinten is megbonthatják az éghajlat egyensúlyát. A várható következmények ezt a kérdést sugallják: vajon nem borulhat-e fel bolygónk éghajlatának globális egyensúlya? A túl optimisták könnyen megfedkeznek arról, hogy bolygónk nem egy éghajlati katasztrófát élt már át (például jégkorszakot).

Egyelőre nem áll rendelkezésünkre olyan éghajlati világmodell, mely lehetővé tenné nemcsak a globális klímaváltozások előrejelzését, hanem a globális éghajlat tervezését is. A meteorológusok és klímakutatók a világ élelmiszertartalékainak csökkenése, az élelmiszerhiány „kihívása” állította a klímaszabályozás igen nehéz feladata elé. A világ tartalék gabonakészlete 1972-ben még 66 napra lett volna elegendő, 1974 nyarán már csak 30 napos tartalékkal számolhatunk. Az energiaválság következtében jelentős mértékben csökkent a műtrágyagyártás. Mind kockázatosabb az éghajlati tényezők jóindulatára számítani, az élelmiszertermelés szükséghelyzetben van: nem nélkülözheti a biztonságot.

Matematikai klímamodelljét ismertette Stephen Schneider felhívja a figyelmet a modell korlátaira. Számos visszacsatolási mechanizmust nem ismerünk eléggé ahhoz, hogy tisztázzuk, pozitív vagy negatív visszacsatolásról van-e szó. Tudjuk például, hogy az atmoszféra széndioxidmennyiségének a növekedése arányában nő a levegő hőmérséklete is. A szimulációs modell azonban nem számol a felhősödés és az „üvegház-effektus” következtében fellepő párolgás elensúlyozó hatásával. A növekvő felhőképződés ugyanakkor csökkenti a párolgást, a levegő por- és koromtartalma (smog) viszont a felhősödésnek kedvez. Azzal is számolni kellene, hogy a hőmérsékletemelkedés nem mindenütt követi egyforma mértékben a levegő széndioxid-tartalmának növekedését. A sarki övezetek sokkal érzékenyebben reagálnak a légszennyeződésre. Előfordulhat, hogy a sarki jégtakaró „magától” visszahúzódik, mielőtt sor kerülhetne a tervezett klímamódosító programok végrehajtására.

A klímakutatók ma még csupán empirikus tapasztalataira van utalva. Nem ismeri a rendszer dinamizmusát, csak a részlemek hatását külön-külön. Az utóbbi húsz év adataiból arra következtet, hogy éghajlatunk — főleg az északi féltekén — az 50-es évektől kezdve fokozatosan „hűvösödik”. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy a hűvösebb

globális éghajlat nagyobb változékonyságot mutat, mint a melegebb. Nagy a valószínűsége annak, hogy az elkövetkező évtizedben szélsőségesebb hőmérsékleti értékekkel, az éghajlati viszonyok gyakoribb fluktuációjával kell számolnunk, mint eddig. Az 1972-es év az első „sovány” esztendő 15 „kövér” esztendő után. Szélsőségeivel az éghajlati változékonyság újabb korszakát vetíti előre. Nekünk azonban azt is tudnunk kellene, a klíma milyen mértékű változékonyságának nézünk elébe, s ez hogyan hat ki az élelmiszertermelésre. A klíma-tudomány nemzetközi összefogására van szükség.

KETRECBE ZÁRT METAFORA (Rádió és Televízió Szemle, 1974. 2.)

- Mi a metafora?
- Összevont hasonlat.
- Kik használják?
- A költők.
- Miért?
- Hogy az eszmei mondanivalót nehezebb legyen megtalálni.

Nyolc-tizenkét év iskolába járás után ilyesféle fogalom alakul ki a fejekben a metaforáról. Az oktatás a verstan képtelenül szűk ketrecébe szorítja a metaforát. A köznapi beszéd szóképeit szemérmesen elhallgatjuk, mint valami illetlenséget. Pedig az irodalmi metaforák értelme csak akkor világosodik meg, ha a gyerekek nemcsak megismerik — sokféle megközelítésben — a köznyelvi metaforák tulajdonságait, hanem maguk is tudnak metaforákat alkotni.

Hogyan születik a köznyelvi metafora?

A macska játszik a pamutgombolyaggal. Odébb löki, utánakap, visszahúzódik, rácsap. Mintha az egér volna. A pamutgombolyag a macska egér-metaforája. A horgászok villantója zsákmány-metafora a ragadozó halaknak. Végzetes metafora. Kevésbé végzetes Konrad Lorenz osztrák biológus nőstényseregélyének esete: a madár a professzor fülét nézte fióka-szájnak, és kukacokat tömködött belé. Az állat öröklött ösztöneinek ezek a téves kapcsolásai az ösztön tárgykeresésében gyökeresnek. Az emberi metaforaalkotásban is megvan az ösztönös tévedések motívuma. A farkascseresznyének kedvesen pirosló, de mérges termése van. Ez a metaforikus növénynév a szerencsétlen összetévesztések emlékét idézi.

Az ember tévedései abban különböznek az állatétól, hogy nyelvi kifejezést kapnak. Az összetévesztés, vagyis az össze nem tartozó, csak egy-egy vonásukban hasonló dolgok önkényes egybe-

kapcsolása az ember törvényes és jogos tévedése: a világ köznapi megismerésének igen hasznos eszközévé vált.

A tévesztés mechanizmusa: érzékszerveink által szállított értesülésre rápróbáljuk az agyunkban tárolt mintákat. Legváltozatosabb, a nyelvi kifejezést legjobban gazdagító mintakollekcióink — vizuális emlékezetünkben tárolódik. A szemünk elé kerülő tárgyakat e minták segítségével azonosítjuk. A vizuális tévesztések egyik oka — az előttünk lévő tárgyat szokatlan nézetből látjuk, s ezért nem tudjuk azonosítani a hozzá tartozó mintával. A tárgyaknak emlékezetünkben élő képe ugyanis a legjellemzőbb nézetet rögzíti. A borosüveget például előlnézetből ismerjük. Alulnézetben inkább ólomkeretes üvegablak egyik szemének gondolnánk. Mintáink meglehetősen gyermetegek. Sokszor több nézetet kevernek össze szimultán (cézanne-i vagy még markánsabb) perspektívorzítással. Az emberi arc részeit is gyermekmódon tartjuk számon: az orrot profilban, de a szemet és a száját előlnézetben.

Fülünk tévesztéseinek két jól elhatárolható, de rokon területe van. Hallunk egy hangot, s nem tudjuk eldönteni hirtelen, hogy ember, állat vagy hangszer hangja. Ez a tárgyak összetévesztésének akusztikus megfelelője. A félrehallásnak másik, sokkal gyakoribb esete, ha a hallott szó helyett egy hasonló hangzást másikat értünk. A *félkegyelmű* Miskin hercegéhez hasonlóan bárkivel megeshet, hogy a tömeg zajából a maga nevét hallja ki. A nevünk ugyanis különösen erős minta. Ahogy a tárgyak hasonlítanak, ugyanúgy a szavak is hasonlíthatnak egymáshoz. Nyilvánvaló összefüggés van tehát a nyelvi alkotótevékenység két nagy területe: a metafora és a rimelés-összecsengés között. A szavak összecsengése azonban a metaforánál bonyolultabb jelenség. A metafora minden esetben racionális eredetű, mert érzékelhető anyagi alapja van. Hogy az oroszlánnak miért éppen az *oroszlán* hangszorral adunk nevet, a szájnak miért éppen a *száj* hangszorral, azt senki sem tudja meggyőzően magyarázni. Ha mégis megpróbálkozik vele, a délibábos etimológusok ingoványába süllyed. De hogy az oroszlánszáj virágot miért hívják így, azt minden kisgyerek az első pillantásra felfogja. Eleven oroszlánt sem kell látnia hozzá, csak rajtot. A racionális elem közelebből olyan reális, egzakt módon leírható összefüggés két dolog között, amelyet érzékszerveink segítségével fel tudunk fogni. A szavak összecsengése esetén is anyagi eredetű, érzékelhető hasonlóságról van szó, a jelentést hordozó hang-

szor azonban nem a hangképző szervek képzetét kelti a hallgatóban, hanem a szintén jelentéssel bíró hangsormintákkal való összehasonlításra késztet. Ez pedig a megértésnek — tehát a félreértés lehetőségének is — más szintje, mint a tárgyak felismerése-összetévesztése.

A szavak összecsengése nemcsak a rimelésnek alapja, hanem a szójátékok, rejtvények többségének is. Valószínű, hogy mindennapos tévesztéseinkben is nagyobb ennek a szerepe, mint a tárgyak összetévesztésének. Zajokkal terhelt világunk mindenkit „süket sógorra” tesz.

Külön szint: a szavak összetévesztése írott-nyomtatott képük alapján. A hibás olvasatoknak, az érthetemes sajtóhibáknak a rémvilága ez, amely a filológusokat annyira háborgatja.

Szavainknak tehát háromszoros kapcsolódási területe van: egy valóságos szemantikai, vagyis *metaforikus*, és két álszemantikai — a *hangzáson*, illetve *írásiképen* alapuló. (A pseudo-szemantikai kapcsolatok is sokszorosan beépülnek nyelvi kultúránkba!)

Vargha Balázs e tanulmányrészletében az alkotó pedagógiai szituáció gyakorlati követelményeit tartja szem előtt. A játékos-alkotó képzelet támogatása, a tévedés lehetőségének integrálása az oktatásba a metaforát is kiszabadítja kényszerű ketrecéből. (Vö. Vargha Balázs: *Istenek eledele — a játék*. Korunk, 1973. 4.) A gyermek hibázva kezdi a gondolkozást. Közismert „kötelező” típushibája: ha behunyja szemét, akkor azt hiszi, őt sem látják. Tévesen következtet, de következtet. Az a tény, hogy ezzel egy logikai lépést tesz, fontosabb, mint az, hogy helyes vagy helytelen következtetésre jut.

A nyelvi alkotóképesség tudatos továbbfejlesztésére, tévedéshez való jogunk elismertetésére pillanatnyilag a rádió, televízió, gyermekkönyvkiadásnak több lehetősége van, mint a hagyományos iskolai oktatásnak — zárja a metaforát új szemszögből megvilágító gondolatmenetét a szerző.

AZ ADY-BIBLIOGRÁFIA KÖRÜL (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1974. 1.)

A bibliográfia nem olvasmány, hanem kutatók munkaeszköze — Bustya Endre tanulmánymeretű és -igényű recenziója a nemrég megjelent *Ady-bibliográfiáról* (összeállította Vitályos László és Orosz László) érdeme éppen az, hogy az Ady-kutatások műhelyébe enged bepillantást. Elsősorban tanulmánya bevezető oldalaira érvényes ez, amelyekben az utóbbi 22 év Ady-filológiájának rövid áttekin-

tését nyújtja. Nem főlöszleg ez a filológiai kis-kalauz, „hiszen — mint írja — még a szakmabeliek tájékoztatása is csak nyomokban lehethő fel az irodalomtörténeti kiadványok közléseiben az Ady-kutatások menetéről“. Az ismertetésből kikerekedő öszzkép nemcsak tájékoztat, hanem mindmáig elvégzetlen — bár alapvető fontosságú — kutatási feladatokra is figyelmeztet. S e figyelmeztetés korántsem csak az Ady-filológia művelőinek ügye. Az „Ady-kérdések“ az egész XX. századi magyar irodalom történetének kérdései; ahogy az angol irodalomnak van „Shakespeare-korszaka“, a németnek van „Goethe-kora“, úgy tekinthető a magyar századelő is „Ady-kornak“, s az Ady-problémák filológiai alapozású, tudományos megoldása az a kulcs, amely az Adyéval párhuzamosan futó életművek, korszakos irodalom- és kultúrtörténeti folyamatok nem egy makacszkodó zárját is nyitja.

Ezért érdemel a végre megjelent Ady-bibliográfia csakugyan töböt szokványos recenziónál. Bustya Endre tanulmánya — a kiadvány kétségtelen érté-

keinek méltatása mellett — saját sokesztendő kutatómunkájából is izelítőt nyújt, amikor a könyvészet hiánytételének számbavételekor nemcsak közforgalomban nem lévő adatokkal egészíti ki Orosz és Vitályos közléseit, hanem a bibliográfiai kutatómunka elhanyagolt területeire is ráirányítja a figyelmet. Hírek, szerkesztői üzenetek, törvénszéki rovatok sokszor lényeges életrajzi adatokat, Ady-művek keletkezés-történetét megvilágító vonatkozásokat rejtnek; Ady-szempontból „semleges“ tárgyú cikkek tartalmaznak a kortársak számára nyilvánvaló, ma már azonban csak filológiai kommentárral érthető célzásokat és utalásokat a századelő szakadatlanul gyűrűző Ady-vitáira. Adatgazdagsága, filológiai értéke mellett ezért tulajdoníthatunk Bustya Endre tanulmányának egyfajta pedagógiai erényt is; ma, amikor oly kevés fiatal kutatót vonz a bibliográfiai munka „szárazsága“, jólesik annak bizonyosságát látni, hogy ez a „szárazság“ nem zárja ki az összefüggés-látást, az életmű lényeges kérdéseire irányuló figyelmet.

Csontváry Kosztka Tivadar: Szerelmespár